

ДОСЛІДЖЕННЯ РОЛІ СУДОВОГО КОНТРОЛЮ У ЗАПОБІГАННІ ЗЛОВЖИВАННЯМ ПРИ ОБРАННІ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ

STUDY OF THE ROLE OF JUDICIAL CONTROL IN PREVENTING ABUSE IN THE SELECTION OF PREVENTIVE MEASURES

Юзікова Н.С., д.ю.н., професор,
завідувач кафедри адміністративного і кримінального права
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

У статті досліджується роль судового контролю у запобіганні зловживанням при обранні запобіжних заходів у кримінальному процесі в умовах воєнного стану. Зокрема, аналізується законодавча база, що регулює досудове розслідування та судовий розгляд під час воєнного та надзвичайного стану, а також в районі проведення антитерористичної операції (АТО) та операції об'єднаних сил (ООС). Розглянуто специфічні положення Розділу IX-1 КПК України, запроваджені Законом України № 1631-VII, які передбачають тимчасову передачу повноважень слідчих суддів прокурорам у випадку неможливості виконання судових функцій у встановлені строки. Основна увага приділена умовам, за яких керівники органів прокуратури набувають додаткових процесуальних прав для здійснення судового контролю, зокрема санкціонування слідчих дій та обрання запобіжних заходів. Автори досліджують правові наслідки відсутності об'єктивної можливості виконання слідчим суддею своїх обов'язків, а також аналізують зміни до КПК України, ухвалені протягом 2022 року, що регламентують особливий режим правозастосування в умовах воєнного стану. У роботі також висвітлюються питання потенційних зловживань повноваженнями з боку керівників органів прокуратури та необхідність запровадження додаткових механізмів контролю для забезпечення захисту прав і свобод підозрюваних і обвинувачених осіб. Запропоновано впровадження реєстру рішень, ухвалених прокурорами, для підвищення прозорості та підвітності їх дій. Стаття робить важливий внесок у наукову дискусію щодо забезпечення прав людини в умовах воєнного стану, підкреслюючи необхідність дотримання основних принципів правосуддя навіть у кризових ситуаціях, а також вказує на практику ЄСПЛ щодо позитивного дослідження ролі суддів у прийнятті запобіжних заходів.

Ключові слова: запобіжний захід, ЄСПЛ, воєнний стан, судова практика, прокурор, доказування, кримінальний процес, неповнолітні.

The article examines the role of judicial control in preventing abuses when choosing preventive measures in criminal proceedings under martial law. In particular, the author analyzes the legislative framework governing pre-trial investigation and court proceedings during martial law and the state of emergency, as well as in the area of the anti-terrorist operation (ATO) and the joint forces operation (JFO). The author analyzes the specific provisions of Section IX-1 of the CPC of Ukraine introduced by Law of Ukraine No. 1631-VII, which provide for the temporary transfer of powers of investigating judges to prosecutors in case of impossibility to perform judicial functions within the established time limits. The article focuses on the conditions under which heads of prosecutor's offices acquire additional procedural rights to exercise judicial control, in particular, to authorize investigative actions and choose preventive measures. The authors examine the legal consequences of the lack of an objective possibility for an investigating judge to fulfill his or her duties, and analyze the amendments to the CPC of Ukraine adopted in 2022 regulating the special regime of law enforcement under martial law. The paper also highlights the issues of potential abuse of power by heads of prosecutor's offices and the need to introduce additional control mechanisms to ensure the protection of the rights and freedoms of suspects and accused persons. The author suggests introducing a register of decisions made by prosecutors to increase transparency and accountability of their actions. The article makes an important contribution to the scientific debate on ensuring human rights under martial law, emphasizing the need to adhere to the basic principles of justice even in crisis situations, and points to the ECHR's practice of positively examining the role of judges in taking preventive measures.

Key words: preventive measure, ECHR, martial law, case law, prosecutor, evidence, criminal procedure, minors.

Постановка проблеми. У сучасному кримінальному процесі забезпечення прав і свобод особи є однією з основних цілей. Запобіжні заходи відіграють ключову роль у забезпеченні належної поведінки підозрюваних та обвинувачених, проте їх застосування має здійснюватися в межах закону та під постійним судовим контролем. У контексті захисту прав людини особливе значення має запобігання зловживанням при обранні запобіжних заходів, що може призвести до необґрунтованого обмеження свободи особи. Тому дослідження ролі судового контролю у цьому процесі є актуальним і важливим для вдосконалення кримінального судочинства. Актуальність теми визначається необхідністю вдосконалення механізмів судового контролю для запобігання зловживанням при обранні запобіжних заходів. Незважаючи на те, що правові норми містять чіткі вимоги щодо обрання запобіжних заходів, на практиці існують численні випадки їх порушення, що призводить до порушення прав і свобод осіб, які перебувають під підозрою чи обвинуваченням. Проблема полягає в недостатньо ефективному застосуванні судового контролю та в можливості зловживань з боку правоохоронних органів, що ставить під загрозу принципи справедливості та верховенства права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання судового контролю в кримінальному провадженні, зокрема щодо запобіжних заходів, досліджували такі науковці, як О.Г. Бабенко, А.П. Гагаловська, А.В. Захарко, О.О. Кочура,

О.М. Крукевич, Г.В. Куканова, Л.М. Лобойко, Л.М. Палюх, В.В. Романюк, Ю.П. Тимошенко, О.О. Юхно та інші.

Метою є дослідження та аналіз ролі судового контролю у запобіганні зловживанням при обранні запобіжних заходів у кримінальному процесі під час воєнного стану. Зокрема, розгляд змін до Кримінального процесуального кодексу України, зокрема Розділу IX-1, що регулюють досудове розслідування та судовий розгляд в умовах воєнного стану; оцінка реальної практики застосування судового контролю та виконання відповідних повноважень слідчими суддями та прокурорами в умовах воєнного стану; виявлення потенційних зловживань з боку прокурорів, які виконують функції слідчих суддів, а також аналіз можливих правових і процедурних прогалин; пропонування конкретних заходів та механізмів для вдосконалення системи судового контролю, включаючи створення реєстру рішень та підвищення прозорості і підвітності дій прокурорів, що забезпечить захист прав людини та додержання правових стандартів у кризових умовах.

Виклад основного матеріалу. В Україні питання обрання запобіжних заходів регулюється Кримінальним процесуальним кодексом України (КПК). Зокрема, статті 176-183 КПК визначають порядок застосування запобіжних заходів, серед яких основними є тримання під вартою, домашній арешт, особисте зобов'язання, застава тощо [5, с. 74]. Важливою нормою є вимога щодо обґрун-

тованості підозри та наявності ризиків, які виправдовують застосування запобіжних заходів.

У 2014 році, Законом України № 1631-VII «Про внесення змін до КПК України щодо особливого режиму досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції» було доповнено Кримінальний процесуальний кодекс новим Розділом IX-1 [1, с. 272], який регламентує особливості досудового розслідування в умовах правового режиму воєнного стану, надзвичайного стану або проведення антитерористичної операції (АТО, пізніше – ООС). У випадках, коли слідчий суддя не може виконувати свої обов'язки у встановлені законом строки, його повноваження тимчасово передаються відповідним прокурорам. Прокурори, наділені додатковими процесуальними правами, здійснюють судовий контроль за дотриманням прав і свобод людини під час кримінального провадження. Цей контроль включає санкціонування окремих слідчих дій та застосування заходів забезпечення кримінального провадження, зокрема запобіжних заходів [4, с. 87].

Підставами для передачі функцій судового контролю прокурорам були: 1) наявність особливого правового режиму на території; 2) неможливість виконання слідчим суддею своїх повноважень у встановлені законом строки (ч. 1 ст. 615 КПК України в редакції, чинній станом на 22 серпня 2014 року) [6, с. 162].

Необхідність таких змін аргументувалася практичною неможливістю своєчасного виконання формально-обов'язкових процесуальних дій у військово-польових умовах. Під час активних бойових дій можуть виникати ситуації, коли фізично неможливо доставити затриману особу до суду для розгляду клопотання про обрання запобіжного заходу (ст. 211 КПК України). Це може призвести до звільнення від кримінальної відповідальності осіб, причетних до вчинення кримінальних правопорушень.

Після початку повномасштабного вторгнення збройних сил Російської Федерації 24 лютого 2022 року, питання здійснення правосуддя набуло особливої актуальності для системи правопорядку України. Багато судів зіткнулися з фізичною неможливістю здійснення правосуддя, що значно підвищило навантаження на систему судового контролю, особливо в контексті боротьби з колабораційною, диверсійною та підривною діяльністю, а також запобігання майновим злочинам на евакуйованих територіях. Відповідно, у весняно-літній період 2022 року було прийнято ряд змін до кримінального та кримінального процесуального законодавства, які встановлювали особливий режим досудового розслідування та судового розгляду в умовах воєнного стану.

Зокрема, Розділ IX-1 КПК України було доповнено Законом № 2111-IX від 3 березня 2022 року; Законом № 2125-IX від 15 березня 2022 року; Законом № 2137-IX від 15 березня 2022 року; Законом № 2201-IX від 14 квітня 2022 року та Законом № 2462-IX від 27 липня 2022 року. Ці закони значно розширили правове регулювання ст. 615 КПК України та додали нові статті до Розділу IX-1, забезпечуючи більш систематичний та спеціалізований підхід до досудового розслідування та судового розгляду в умовах воєнного стану. Деякі процесуальні гарантії для підозрюваних і обвинувачених були змінені, зокрема збільшено граничний строк затримання, протягом якого особа має бути доставлена до слідчого судді або суду.

Що стосується функцій судового контролю, то формулювання «неможливість виконання у встановлені строки слідчим суддею повноважень» було поступово змінено на «відсутність об'єктивної можливості виконання у встановлені законом строки слідчим суддею повноважень» (15 березня 2022 року) і зрештою на «відсутність об'єктивної можливості виконання слідчим суддею повноважень, передбачених відповідними статтями КПК України» (з 1 травня 2022 року).

Чинна редакція КПК України передбачає, що до повноважень керівника відповідного органу прокуратури, який здійснює судовий контроль, належать лише повноваження, передбачені статтями 140 (привід), 163, 164 (тимчасовий доступ до речей і документів), 170, 173 (арешт майна), 206 (загальні обов'язки щодо захисту прав людини), 219 (строки досудового розслідування), 232 (допит, ввізання у режимі відеоконференції), 233, 234, 235 (санкціонування обшуку), 245–248 (санкціонування певних видів експертиз), 250 (негласні слідчі дії) та 294 (продовження строків досудового розслідування) КПК України.

До 25 серпня 2022 року, керівник відповідного органу прокуратури також мав повноваження обирати запобіжний захід у вигляді тримання під вартою на строк до 30 діб щодо осіб, підозрюваних у вчиненні злочинів, передбачених низкою статей Кримінального кодексу України [7, с. 310]. У виняткових випадках, це могло стосуватися також інших тяжких або особливо тяжких злочинів, якщо затримка у виборі запобіжного заходу могла призвести до втрати доказів або втечі підозрюваного. Нині, такі повноваження залишаються лише щодо продовження строку запобіжного заходу, незалежно від того, хто ухвалював перші рішення про обрання запобіжного заходу.

Про прийняті рішення прокурор зобов'язаний повідомити прокурора вищого рівня та суд, надаючи копії відповідних документів не пізніше ніж за 10 днів з моменту повідомлення (ч. 3 ст. 615 КПК України). Оскільки форма і зміст такого повідомлення не визначені, воно може бути здійснене у довільній формі.

Згідно зі ст. 615 КПК України, законодавець не зобов'язує слідчого суддю здійснювати процесуальні дії [2]. Відповідно, законодавець передбачає створення так званого контрольного провадження у слідчого судді, який у разі подання скарги на рішення, дії чи бездіяльність прокурора міг би, по-перше, мати загальну уяву про прийняті прокурором рішення, а по-друге, ухвалювати рішення за результатами розгляду скарги. Таким чином, передбачений обов'язок «не має продовження в КПК України». Тобто з цієї норми не випливає, що після повідомлення прокурором вищого рівня та слідчий суддя повинні провести додаткову перевірку чи прийняти будь-які рішення. Отже, ця норма носить лише інформативний характер. Проте, такі дії повинні мати певні юридичні наслідки для того, щоб необхідність такого повідомлення була виправдана з точки зору захисту прав і свобод людини. В іншому випадку існує ризик упередженості та зловживання повноваженнями з боку керівника органу прокуратури. Для забезпечення судового контролю за рішеннями, ухваленими прокурором відповідно до ст. 615 КПК України, має бути створений реєстр таких рішень. Але чи він ведеться? Скоріш за все, ні. Тому слідчий суддя, повертаючись до своїх повноважень на території, де правосуддя не могло здійснюватися, просто не може дізнатися про те, що такі рішення ухвалювалися. Очевидно, що прокурор мав би подати до суду такий реєстр і сам повідомити про це.

Отже, для того щоб керівник органу прокуратури міг виконувати функцію судового контролю в умовах особливого режиму досудового розслідування та судового розгляду відповідно до чинного КПК України, необхідно дотримання таких умов: 1. Правовий режим воєнного стану; 2. Відсутність об'єктивної можливості виконання слідчим суддею своїх повноважень, передбачених відповідними статтями КПК України; 3. Подання клопотання прокурора або слідчого за погодженням з прокурором; 4. Винесення керівником органу прокуратури постанови, яка повинна містити обґрунтування правомірності здійснення ним повноважень слідчого судді (абз. 2 п. 2 ч. 1 ст. 615 КПК України) [8, с. 27].

Принципи, закріплені в Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а також практика Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) є важливими орієнтирами для національних правозастосовчих органів. Пре-

зупинка невинуватості, право на справедливий судовий розгляд та заборона необгрунтованого тримання під вартою є ключовими принципами, які повинні враховуватися при обранні запобіжних заходів.

Судовий контроль є основним механізмом запобігання зловживанням при обранні запобіжних заходів. Його ефективність залежить від декількох факторів:

- Обгрунтованість підозри. Суд повинен ретельно перевіряти наявність обгрунтованої підозри, яка є підставою для застосування запобіжного заходу. Відсутність достатніх доказів або неналежне обгрунтування підозри повинно призводити до відмови в обранні запобіжного заходу.

- Аналіз ризиків Суд має оцінювати наявність ризиків, таких як можливість ухилення від слідства або суду, знищення доказів, вплив на свідків або вчинення нових правопорушень. Без наявності таких ризиків тримання під вартою не повинно застосовуватися.

- Альтернативні запобіжні заходи. Суд повинен розглядати можливість застосування менш суворих запобіжних заходів, таких як домашній арешт або застава. Це дозволить забезпечити баланс між необхідністю забезпечення правопорядку та збереженням прав і свобод особи.

Аналіз практики українських судів показує, що часто рішення про обрання запобіжних заходів приймаються без достатнього обгрунтування, що створює ризики порушення прав осіб, які перебувають під підозрою чи обвинуваченням. Проблемаю є також недостатній аналіз альтернативних запобіжних заходів.

Висновки. Роль судового контролю у запобіганні зловживанням при обранні запобіжних заходів є надзвичайно важливою. Для підвищення ефективності цього механізму необхідно:

- Забезпечити належну підготовку суддів щодо застосування міжнародних стандартів та практики ЄСПЛ.

- Вдосконалити національне законодавство для чіткішого визначення критеріїв обрання запобіжних заходів.

- Розширити застосування альтернативних запобіжних заходів, зокрема застави та домашнього арешту.

- Запровадити механізми моніторингу та оцінки рішень суддів щодо обрання запобіжних заходів для виявлення та усунення порушень.

Забезпечення ефективного судового контролю сприятиме зміцненню верховенства права та захисту прав людини у кримінальному процесі України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гловюк І.В. Потерпілий як ініціатор обрання та зміни запобіжного заходу у судовому провадженні в суді I інстанції: аспекти нормативної регламентації. Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 18 трав. 2018 р.) : у 2 т. Одеса, 2018. Т. 2. С. 272–275.
2. Дрозд В. Г. Процесуальна самостійність слідчого: питання теорії та практики. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 5. С. 191
3. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012. №4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-1775>
4. Луцка В., Кордіяка Т. Повноваження прокурора, спрямовані на усунення порушень закону в ході досудового розслідування (за законодавством України та Польщі). *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2016. № 3 (45). С. 87–94
5. Назаров В. В. Кримінальний процес України : навч. посібник. Київ : О. С. Ліпкан, 2013. 488 с.
6. Осадча О. С. Повноваження прокурора при застосуванні запобіжних заходів : [монографія] за заг. ред. О.О. Юхна. Харків: Панов, 2016. С. 162-163. (Серія «Бібліотечка слідчого та детектива : учасники кримінального провадження»). URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/1206>
7. Палюх А. І. Особливості реалізації прокурором своїх процесуальних повноважень під час доказування на досудовому розслідуванні / А. І. Палюх // *Науковий вісник Львівського державного ун-ту внутрішніх справ*. Серія юридична. – Львів: ЛьвДУВС, 2015. – Вип. 3. – С. 310–311
8. Січко В.О. Обрання, скасування або зміна запобіжного заходу у судовому провадженні: дисер....канд. юрид. наук. Харків. 2019. 290 с